

e-ISSN: 2630-6417

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences (JOSHAS JOURNAL)

Vol: 8
Issue: 49
Year: 2022
pp
221-227

Arrival
07 December 2021
Published
28 February 2022

Article ID
906
Article Serial Number
8

Doi Number
[http://dx.doi.org/10.31589/JO
SHAS.906](http://dx.doi.org/10.31589/JO
SHAS.906)

How to Cite This Article

Guliyeva, D. (2022).
"Seyahatnamelerde Şehir
İmajının Zamansal Değişimi:
Bakü Örneği, Azerbaycan",
Journal Of Social, Humanities
and Administrative Sciences,
8(49):221-227.

International Journal Of Social,
Humanities And Administrative
Sciences is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

This journal is an open access,
peer-reviewed international
journal.

Seyahatnamelerde Şehir İmajının Zamansal Değişimi: Bakü Örneği, Azerbaycan

Temporal Changes Of City Image In Travelogues: The Case Of Baku, Azerbaijan

Dr.Öğr.Üyesi Dilbar GULİYEVA

Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, mail:
dguliyeva@gelisim.edu.tr , İstanbul/Türkiye

ÖZET

Gezgin/seyyah notları tarihin farklı dönemlerine tanıklık etmiş belge niteliğindedir. Tarihin farklı dönemlerinde gittiği yeri, şehri, köyü döndüğü mekandakilere anlatma ihtiyacından dolayı farklı anlatı biçimleri üretilmiştir. Bunlardan en yaygın olanı ise gezgin notları, seyahatnamelerdir. Tüccar, seyyah ve elçilerin gittiği mekanlara ilişkin yazmış oldukları tarihi belge işlevi görmekle birlikte, kendi döneminde başka gezgin, tüccar ve elçileri günümüz turisti gibi seyahate teşvik etmekte, yönlendirmekteydi. Bu anlamda araştırma kapsamında seyahatnamelerin özellikleri incelenirken, Bakü şehrinin farklı dönemlerde gezgin, tüccar ve elçilerin notlarındaki tasvir biçimi incelenmiştir. Nitel araştırmanın doküman/metin analizi yöntemi ile, şehri tanımlarken kullanılan ifadeler doğrultusunda inşa edilen Bakü imajının nasıl oluşturulduğu analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gezgin, Seyahatname, Bakü, Şehir İmajı

ABSTRACT

Traveler's notes are witnessed documents to different periods of history. Various narrative forms are produced for the need to tell the people in the destination traveller returned to location, city, village where he went. The most common of these are traveller's notes, travelogues. What the merchants travellers and ambassadors wrote about the destinations they went although they are served as a historical documents, in their own time, they emboldened and directed other travellers, merchants, ambassadors, to travel as nowadays tourists. In this sense, when analysing travelogues in the scope of the research especially, the depiction of the city of Baku has been analyzed in the travellers, merchants and ambassadors' notes in dissimilar periods. It has been analyzed how to image of Baku, built in line with the evidences used to define the city is created with the document/text analysis method of qualitative research.

Key words: Taveler, Travelogue, Baku, City Image

1. GİRİŞ

Mekanlara ilişkin hikayeler anlatmak, yazmak mekânın ereğini değiştirdiği, inşa ettiği kadar yazılan metnin kendisi de tarih yolculuğunda insanlığa hizmet etmektedir. Bu anlamda tarih boyu farklı ülkelerle ilgili bilgileri, 'diğer' hayatlara dair hikayeleri insanlar seyyah, tacir, gezgin ve diğerleri aracılığıyla elde etmişler.

Seyahatname Arapça 'gezmek, gezi' anlamında *seyahat* ve Farsça ise 'risale, mektup' olan *name* kelimelerinden gelmektedir (Eroğlu, Direr, 2013). Seyahatnamelerin eski çağlardaki işlevi iletişim teknolojilerinin gelişmediği dönemlerde bilgi aktarmak, başka diyarlar hakkında bilgi vermektir.

Tarihin farklı dönemlerinde yazılmış seyahat, gezi notlarının önemi kaçınılmazdır. Şöyle ki, Yunan gezgin ve coğrafyacı Pausanias'ın (M.S. 110 – ö. 180) gezileri sırasındaki notları önemli bir belge niteliği taşımaktadır (Jacob, & Mullen-Hohl, 1980). Günümüz seyahatnamelerine daha yakın bir biçimde yazıldığı ve ilk örnekleri olarak değerlendirilen ise Gallerli Gerald'ın Latince kaleme aldığı 'Galler'den Yolculuk' [*Journey Through Wales 1191*], ve Galler'in Tasviri [*Description of Wales: 1194*] eserleri bu ülkeye yolculuk etmek isteyenler için rota belirlemek ve rehber kılavuz niteliğinde önemli işleve sahiptir (Radice, 2004).

Seyahatnameler anlatı tarzından dolayı da farklılık göstermektedirler. Şöyle ki, VII Charles'in kraliyet habercisi Gilles le Bouvier Avrupa etrafındaki gezileri sırasında yazdığı notlar sadece krala bilgi aktarmak değil, aynı zamanda geniş bir kitleye de hizmet etmekteydi. Şöyle ki, mekânı bir haritacı hassasiyeti ile detaylandırırken, diğer taraftan

da şehirlere ilişkin betimlemelerde bulunmaktaydı. Anlatı yapısı deneme, günlük, nesir karışımı olan bu notlarda mekânın kültürel özelliklerinin detaylı tasviri önemlidir (Hargett, 1985).

Yeni ticaret yollarının aranması, ekonomik gelişme ve uzak diyarlara duyulan merakla birlikte, politik sahnede değişimler de insanların belirli mekândan başka coğrafyalara seyahat etmek merakını uyandırmıştır. Bu anlamda XVI. Yüzyılda İran ve Hindistan'a yapılan seyahatler önemlidir. Şöyle ki, Simon Grynaeus tarafından Novus Orbis (Yeni Dünya) başlıklı İran ve Hindistan gezi notlarının Ramusio ve Richard Hakluyt tarafından toplanarak yayınladığı derleme önemlidir (Jowitt, 2016).

Gezginler gezi notlarında ziyaret ettiği toplumun yaşam biçimlerini, gelenek ve göreneklerini, gündelik hayat pratiklerini okurların ilgisini çekeceğini düşündüğü bir açıdan sergilemeye çalışır. Tarihte farklı dönemlerde belirli kişiler tarafından kendi görevleri kapsamında ziyaret ettikleri mekanlara ilişkin gezi notları olsa da, seyyah ve seyahat etmenin günümüzde anlamına uygun gelen tanımlamalar ve düşünceler Haçlı seferlerine kadar uzanmaktadır. Şöyle ki, Haçlı seferleri sırasında seferin kendisine 'yol', sefere katılan kişiye ise 'yolcu' denilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde ise kavramlar içerik ve biçim olarak yeni anlamlar kazanmış/değişmiştir. Avrupa'nın iletişim aracı olarak yazılı basını kullanımı, (XV. Yüzyıl ve XVIII. Yüzyılın ortaları) Osmanlıların güçlenmesi ile karşı tarafla ilgili bilgi getiren, haber veren 'medium' anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bir nevi iletişim açısından önemli araç işlevi görmeğe başlamıştır.

Zamanla seyahat edebiyatına ilişkin üretilen anlatıların biçimsel özellikleri ve türleri de değişmiştir. Bu anlamda turist hikayeleri belgeselden edebi bir yapıya, anılardan yumoristik anlatıya kadar farklı biçimlerde değişmektedir. Özellikle de XVIII.Yüzyıldan sonra seyahat edebiyatı alanında üretilmiş yapıtlar daha çok turizm sektörüne hizmet eden rehber kitaplar olarak işlev görmektedir. Seyahat edebiyatı alanında önemli bir işlevi olan rehber kitapların faaliyet tarihine baktığımızda ise 'turist ve gezginlerin kullanımı için tasarlanmış, gezilecek mekanlar hakkında bilgilendirici kitap' olarak bilinmektedir. Türün ilk örnekleri Thomas West tarafından 1778 yılında yayınlanmış olan 'Lake District' eseridir. İngiliz rahip olan Thomas West bu eseriyle günümüz turist kimliğinin temel arketipi olan zevk için yürüme/seyahat fikrini yaygınlaştırmıştır. Göller etrafında farklı noktalardan manzaraları izlemek ve çeşitli destinasyonlarda mekânın zevkini tatmak için bazı önerilerde de bulunuyordu. Genelde bu rehber kitaplar, ziyaret edilecek coğrafyada konaklama, restoranlar, ulaşım ve boş zaman aktivitesi için olanakları detaylı olarak vermekteydi (Parsons, ve Grant, 2007).

Kafkaslar coğrafi konumu, zengin kaynakları ve çok kültürlü yapısıyla seyyah, gezgin ve tacirlerin her zaman ilgi odağında olmuştur. Bu anlamda araştırma kapsamında Azerbaycan ve özellikle de Bakü'ye seyahat etmiş insanların notlarında şehrin imgesi ve başkalarına sunum şekli analiz edilmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde seyyahlar tarafından Bakü imgesine ilişkin çok değerli tanımlamalarda bulunulmuştur. Aynı zamanda kronolojik olarak bu gezi notlarını okuduğumuzda Bakü'nün bir kültür, ekonomik merkez ve turistik mekân olarak nasıl değiştiğini gözleme imkânımız bulunmaktadır.

Araştırmada nitel araştırmanın doküman/metin inceleme yöntemi kullanılmış, farklı dönemlerdeki Azerbaycan'la ilgili seyahatnameler araştırma evrenine dahil edilirken, örneklem boyutunda Bakü şehrinin coğrafı, kültürel ve sosyal özelliklerine ilişkin bilgilerin yer aldığı eserler incelenmiştir.

2. SEYAHATNAMESLERDE BAKÜ İMGESİNİN İNŞASI

2.1. IX – XIV Yüzyıllarda Yazılan Seyahatnamelerde Bakü İmgesi

Tarihin farklı dönemlerinde Bakü'ye seyahat etmiş kişilerin notlarında şehrin genel yapısı, insanların yaşam biçimi, mimari yapı ve kültürel özelliğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu farklı kaynaklar ışığında Bakü şehrinin gelişim sürecini açık bir şekilde görmemiz mümkündür. Araştırmamız kapsamında elde ettiğimiz veriler ışığında Orta Çağlardan günümüze kadar yazılmış seyahatnamelerdeki Bakü imgesine odaklanılmıştır. Toplumlar arasındaki ilişkilerin gelişmeye, başka diyarlara seyahat etmek, başka diyarları görme isteğinin daha yaygın olmaya başladığı bir dönemden bahsettiğimizi için bu süreç içerisinde yazılmış olan notların ve seyahatnamelerin kültür tarihinde önemli bir konumu bulunmaktadır.

Bakü'ye ilişkin önemli bilgilerin yer aldığı seyahatnamelerden X. Yüzyılda Arap seyyahı El-Mesudi'nin Murûc ez-Zehab ve Ma'adin el-Cevâhir ("Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri") kitabıdır. Seyyah Bakü ile ilgili olarak şunları belirtmektedir.

'Bakü'de beyaz petrol ve başka türlü petroler bulunmaktadır. Beyaz petrol yalnız Bakü'dedir. Allah bilir, belki de dünyada buradan başka yerde petrol yoktur. Petrolle zengin olan bu topraklarda yerin altında volkanik olarak ateş püskürmeleri çıkarak yukarıya ulaşır. Burası Şirvan memleketinin sahil şehridir (Mesudi, 1908)'

X. Yüzyıl Arap salname ustalarından olan Ebu Dulef el- Yenbui'dir. Anlatı üslubu ve dilinden dolayı diğer seyahatname yazarlarından farklılık gösteren yazarın notlarında Bakü şu şekilde tasvir edilmektedir.

'Ben Mukan'dan büyük Teberistan (Hazar) denizi sahili ile ağaçlar altında seksen fersah yol gittim. Şirvan vilayetinden Bakü'ye olarak bilinen yere ulaştım. Ben orada bir petrol madeni gördüm, onun gündelik işletme bedeli 1000 dirhemdi. Onun yanında ise gece-gündüz ara vermeden Yasemin yağı gibi yanan beyaz petrol veren başka bir kaynak vardı. Bunun da günlük geliri birinci madeninki kadardı. Hazarlara karşı savaş zamanı Araplar bu petrolü kullanıyordu (İbrahimov, 2012; 504).'

X. Yüzyılda yaşamış diğer seyyah El-Mukaddesi'nin Bakü'ye ilişkin notları daha da ilgi çekicidir. Seyyah Bakü'nün doğasına ve kültürel düzeyde önemine dair bilgiler paylaşmaktadır. Onun 'Ahsan al-Taqāsīm fī Ma'rifat al-Aqālīm' ('İklimlerin Öğrenilmesi için Mükemmel Bölge') eserinde Azerbaycan vilayetlerinin coğrafi tasvirinden, burada yaşayan insanların dini, kültürel yapısından bahsetmektedir.

Bakü'ye seferlerini not eden seyyahların notlarında genel olarak Bakü petrolünün önemli yerinin olduğunu belirten birçok seyyah bilinmektedir. XII-XIII. Yüzyılda yaşamış salname yazarlarının da notlarında aynı şekilde Bakü'yü tanımlarken petrol ve şehrin genel yapısında etkileri üzerine notlar görülmektedir. Şöyle ki, XII. Yüzyılda yaşamış seyyah Abu Hamid al-Gharnati yazmış olduğu 'Tuḥfat al-Albāb' eserinde Bakü'ye ilişkin notları şu şekildedir:

'Bu denizde siyah bir ada var. Bu kara topraktan mazot, siyah ve beyaz petrol çıkmaktadır. Bu ada Şirvan ülkesinin Bakuh yakınlarındadır. Bu toprakta akşamları kükürt ateşine benzeyen ateş çıkıyor. Onu yalnız geceler görmek mümkündür (İbrahimov, 2012; 505).'

XIII. Yüzyıldaki önemli kaynaklardan birisi de, Yaqut al-Hamawi'dir (1179-1229). *Mucemü'l-Büldān* (Coğrafi sözlük) eserinde yazar Bakü'ye ilişkin tanımlaması kendinden önceki yazarlarınkıyla benzerlik teşkil etmektedir. Şöyle ki, yazar kendi kitabında Bakü şehrini bu şekilde tanımlamaktadır.

'Baküye (Bakü) Şirvan'ın Derbend'e ait olan bölgelerinden birisidir. Orada çok büyük petrol madenleri bulunmaktadır. Onun günlük geliri bin dirhemdir. Yanında ise başka bir maden vardır, buradan petrol gece-gündüz demeden devamlı akıyor. Onun geliri de diğerinde olduğu gibidir. Güvendiğim tacirlerden birisi bana dedi ki, o devamlı olarak yanan bir yer de biliyor. Burada ateş hiçbir zaman sönmüyor, çünkü toprak maden terkiplidir İbrahimov, 2012; 505).'

XIV. Yüzyılın sonları- XV. Yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış olan Abd ar-Rashid al- *Baküvi*'nin "Kitab Talkhis al-Asar va Ajaib al-Malik al Qahha' (Abidelerin Özeti ve Kudretli Hükümdarların Mucizeleri Hakkında) eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Söz konusu kitap Fransa Milli Kütüphanesinde korunmaktadır. Baküvi'nin eserinde Bakü'nün ekonomik durumuna ilişkin bilgi vermekle birlikte Hazar Denizi ile ilgili de önemli notları bulunmaktadır:

'Evlerin birçoğu kayalar üzerinde inşa edilmiştir. Toprağı taşlı, havası güzel, suyu tatlıdır. Kayalar üzerinde kazılmış kuyulardan tatlı su çıkmaktadır... Şehrin en önemli özelliği burada gece gündüz rüzgarların esmesidir... Kışın rüzgarlar estiği zamanlarda at ve koyunlar yerinde duramıyor, rüzgâr onları denize sürüklüyor... Şehrin bir fersah uzaklığında hiçbir zaman sönmeyen ateş vardır. Bu doğal gazdır. Bunun üzerinde ateşe tapanların mabedi yerleşmektedir. Bu ateşin yakınlığında köylerde yaşayan insanlar kireç taşlarını yakarak evlerine taşıyorlar. Buradaki tuz göllerinde tuz üretimi yapılıyor ve başka ülkelere satılıyor... Şehrin yakınlarında yaşayış olan bir ada bulunmaktadır. Orada fok balığı yakalanmaktadır. Onun derisini soyarak yağını eritiyorlar. Bu eritilmiş yağları çiraklara dökerek yakıyorlar. Derisinden hazırlanan tulumlara petrol dolduruluyor ve başka ülkelere gönderiliyor (İbrahimov, 2012; 505).'

2.2. XV. Yüzyıllarda Yazılan Seyahatnamelerde Bakü İmgesi

XV. Yüzyılın önemli seyyahlarından olan Venedik seyyahı Giovanni Maria Angiolello'nun çok önemli yeri vardır. Seyyah Bakü şehri ve Hazar denizine ilişkin detaylı bilgi vermiştir. Onun notlarına göre,

'Seyahat süresince Mahmudabada (Mahmutaga) dört günlük ve Şamahı'ya iki günlük mesafede olan Bakara (Baccara) adlı yere ulaştık. Buraya Bakü de (Baccus) denilmektedir ve Tebriz şehrinin limanlarından biri sayılmaktadır. Büyük bir liman olan bu şehir antik dönemlerin en önemli sahil şehirlerinden birisidir. Buraya başkaları Hazar dağlarının adına uygun olarak Hazar denizi (Caspian) deniliyorsa da, bu şehrin ismi ile Bakü denizi

de adlandırılmaktadır. Bazıları ise Hirkaniler'in adı ile Hirkan denizi demekteler (Agalarlı, 2012; 519).'

XV. Yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da Venedik'in resmi elçisi olarak bulunan Katerino Zeno'nun Bakü şehrine ilişkin notları daha da ilgi çekicidir. Zeno'ya göre, *'Bu şehir Bakü denizinin limanlarından birisinin sahilinde yerleştiği için zengin bir şehirdir. Buradan Tebriz'e sekiz günlük bir mesafe bulunmaktadır. Mazandaran ve diğer yerlerden Tebriz'e, Şamahı'ya ve diğer yerlere gönderilmek için hazırlanmış ticari ürünlerle dolu gemiler bu limana getirilmektedir (Agalarlı, 2012; 519).'*

XVII. Yüzyılda yazılmış diğer önemli seyahatnamelerden birisi de Engelbert Kempfer'indir. Onun beş kitaptan oluşan 'Yabancı Mucizeler' eserinde Bakü'nün tasvirleri kapsamlı ve detaylı bir şekilde sunulmuştur.

'Bakü şehri ismi gibi kadim mimari yapıları ile çok kadim bir etki yaratmaktadır. Bazen bu şehri şarap tanrısı olan Bakx'la ilişkilendiriyorlar... Farslar bu adın 'Baad Kuuh' sözünden geldiğini belirtiyorlar... Şehrin yüz coğrafi yapısı dörtken biçimindedir, dağ yamaçlarından başlayarak denize kadar uzanmaktadır, bu alan 1000 adımdan fazladır. Şehrin iki tarafını deniz suları yıkıyor... Bir tarafta liman yerleşmekte, diğer taraf ise açık denize çıkmaktadır, diğer iki taraf kayalardan yontulmuş dar mezarlarla çevrelenmiştir. O, aralarında 15 adımlık boşluk olmakla iki surla çevrelenmiştir. Burada iç sur, dış surdan daha yüksektedir. Bu surlar bir kuleyi hatırlatan kabartmalar ve bir birine çok yakın çatı tepeleri ile şehre muhteşem bir görünüm kazandırmaktadır. Bu boşluklardan düşmen ok yağmuruna tutulabilir, bu şekilde şehri kolaylıkla savunmak mümkündür. Denizden sonra inşa edilmiş duvarlar kerpiçten, iç duvar ise sert kilden inşa edilmiştir. Şehrin karşı tarafında yerleşen iki kapıdan seyyahlar içeriye dahil olur. Amma limanda olan üç kapı kolaylıkla ticaret yapılması, giriş-çıkış için açıktır (Kaemfero, 1712: 268).

Samuel Gottlieb Gmelin'in 'Reisen durch Russland zur Untersuchung der drei Naturreiche' (Travels through Russia to Investigate the Three Natural Realms) 'Rusya'dan geçmekle üç tabiat alemini araştırmak için seyahat' adlı eserinde Bakü'ye ilişkin daha kesin tasvirler bulunmaktadır. Onun notlarına göre,

'Bakü şehri kuzeyden Beşparmak dağına, batıdan Şamahı şehrine sınır komşusudur, güneyden Salyan'la sınırdadır... dörtken biçiminde inşa edilmiş şehirdir. O, birkaç defa kireç taşından inşa edilmiş ikikat duvarla çevrelenmiştir. İç duvarlar dış duvardan daha yüksektedir, dış duvarlar deniz dalgalarından aşınmıştır, bazı kısımlarda eski duvarların kalıntıları vardır. Bakü şehrinin duvarları denize kadar uzanmaktadır. Bu duvarlar genelde savunma amacıyla inşa edilmiş olsalar da, onların birçoğu harap durumdadır ve onların üzerinde belirli mesafelerde ok atışları için yerler bulunmaktadır. Mezarlık kuru kayalık üzerinde yerleşmektedir, denizle hiçbir bağı yoktur' (Gmelin, 1774: 52).

2.3. XVIII- XIX. Yüzyıllarda Yazılan Seyahatnamelerde Bakü İmgesi

İran hükümdarı Şah Gacar döneminde Avrupa'dan birçok seyyah, gezgin İran'a seyahat etmişlerdir. Bu seyyahlar İran'a seferleri zamanı Kafkas ve Azerbaycan'dan geçmişler. Bu XVIII. Yüzyılda Avrupa seyyahlarının notlarında Azerbaycan ve Bakü'ye ilişkin ilginç detaylar, tanımlar ve tasvirler yer almaktadır. İnsanların XVIII. Yüzyılda kültürel pratiklerinin, yaşam biçimlerinin öğrenilmesi adına bu notların önemli bir işlevi vardır. Aynı zamanda onu da belirtelim ki, tüm bu notlar Bakü'nün başka gezgin ve seyyahlar için de ilgi çekici olmasına olanak sağlamıştır. Araştırma kapsamında toplanan veriler doğrultusunda Bakü'ye ilişkin açıklayıcı bir tasvir veren ve detaylı bir şekilde bahseden XVIII. Yüzyıl seyahatnamelerine baktık.

Bu anlamda Henry Binder tarafından yazılmış olan 'Kürdistan, Mesopotomiya ve İran'da' (1887) Bakü şehrine ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Şöyle ki, XIX. Yüzyılda seyahat amacı ile farklı gezilerde bulunan Fransız Henry Binder ülkesine döndüğü zaman Bakü ve Tiflis şehirlerinden geçmiştir. Bu zaman Bakü şehrine ilişkin ilginç bilgiler paylaşmıştır (Hüseynov, 2012; 576).

Bakü şehrinin XIX. Yüzyıldaki tarihi binaların, politik ve kültürel durumuna ilişkin bilgilerin yer aldığı önemli seyahatnamelerden birisi de 'Seyahatname veya İran Sahraları' eseridir (1910). Ser Karls Eduard Yete ise 'Horasan ve Sistan Seyahatnamesi' eserinde Bakü ve Hazar denizine ilişkin ilginç bilgiler paylaşmaktadır. Aynı şekilde XIX. Yüzyıl Bakü'süne ilişkin önemli bilgilerin paylaşıldığı General Ser Persi Sayks'ın 'İran'da On Min Mil', seyyah bayan Karla'nın 1883 yılında Paris'te yayınlanmış seyahatnamesi, Ernest Ursil'in 1882 yılında yazmış olduğu 'Ursil Seyahatnamesi' eserleri bilinmektedir. Bununla birlikte, Bakü şehrindeki Ateşgah'la ilgili detaylı bilgilerin paylaşıldığı Lin Torenton tarafından yazılmış olan 'İran'dan Tasvirler' eseri de önemlidir. Şah Gacar döneminde

İran'a seyahat eden birçok elçi, gezgin, seyyah genelde Azerbaycan üzerinden (deniz veya kuru yollarla) gidecekleri yere ulaşmaktaydılar. Seyahatnamelerde kısa dönem de olsa buldukları Azerbaycan yolları, Hazar denizi, Bakü'nün kültürel, mimari özelliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Azerbaycan'ın geçit yolu olması ve farklı destinasyonlara ulaşmak için kullanışlı olması XIX. Yüzyıl Bakü'nün stratejik önemini de artırmaktaydı. XIX. Yüzyılda Avrupa'dan gelen seyyahlar İstanbul'dan Batumi ve Tiflis şehirlerine gelir, oradan da tren veya faytonlar Bakü'ye gelirlermiş. Diğer yol ise, Gürcistan ve Ermenistan üzerinden Nahcivan'a, Nahcivan'dan ise Tebriz veya Bakü'ye gelinen yoldur. Corc Kerzen'in Avrupa'dan Bakü'ye ulaşımı tasvir ederken,

'Enzeli'den Rusya'nın 'Kafkas' ve 'Merkuri' adlı gemi servis şirketi Badukübe'den oraya gidiş-geliş vardı. Avrupa'dan Badukübe'ye ulaşmak için farklı yollar vardır. İstanbul'a tran yolu ile gelen, oradan Avusturya'ya ya da Rusya gemi şirketi ile (2 veya 4 güne) Batumi'ye ve Tiflis'e, Tiflis'ten 32 saat içerisinde Badukübey'e ulaşmak mümkündür. Bundan başka Berlin'den gelen demir yolu ile Harkov, Odessa ve oradan Rusya gemisi ile Batumi'ye gelmek mümkündür. Üç gün içerisinde Sankt Petersburg ve Moskova'dan Tiflis'e, Tiflis'ten ise trenle Vladikafkas'a faytonla 136 mil uzunluğu olan ünlü Daril yolu ile Gürcistan'a ulaşmak mümkündür. Başka bri yol tren yolu ile Rusya dahilinde Volga'ya, oradan gemi ile Haştarhana, Haştarghan'dan ise Kafkas yolundan, Merkuri şirketinin gemileri ile Hazar denizinin batı sahilinden gelmek mümkündür ve bu ola bilsin ki, en kısa yoldur. Böylelikle hiçbir misafirin sekiz-dokuz günden tez Londra'dan Badkübe'ye gelmesi mümkün değildir (Hüseynov, 2012; 576).

XIX.Yüzyıl seyahatnamelerinde Azerbaycan ve Bakü'nün doğası, tabiatına ilişkin de notlarla karşılaşmak mümkündür. Şöyle ki, Almanyalı Henrix'in Tiflis -Bakü treni ile Bakü'ye gelirken Azerbaycan'ın hava koşullarına, doğasına ilişkin notları şu şekildedir.

'İleriye doğru gittikçe etraf arazilerin daha kuru olduğunu gördük. Hatta ilerledikçe, insana öyle geliyor ki, İordaniya arazisine yol vardır. Özellikle yaz döneminde olan kuru ve yakıcı sıcak bu güzergahın önemli zorluklarındadır. 1884 yılının Ekim ayının ilk günlerinde sabah saat 10:00'da 28 derece sıcak vardı. Bakü'ye yaklaştıkça toz-toprak daha da yükseliyor, aynı zamanda petrolden dolayı kötü koku yayılıyor... Yedi saat yol gittikten sonra tren doğudan güneye doğru döndü. Sarı kumlukların arka tarafında mavi renkte ince bir çizgi görünmekteydi. Bu mavi çizgi Hazar denizinin uzaktan görüntüsüdür ve sanki mavi renkte bir duvar bu sehranın biteceğidir. Bu görüntü Bakü'nün yakınlığına kadar devam etmektedir. Kafkas dağlarının bir kolu bu araziden batıdan güneye doğru uzanır ve Abşeron yarımadasında Hazar denizinin sularına karışmaktadır. Burada bir çok çorak alanlar var, görünür su olsaydı bu topraklardan daha çok mahsul elde etmek mümlündü. Akşam serin hava vardı lakin petrol kokusu bu serin havanı kaplamıştı. (Hüseynov, 2012, 576)'

Henri Binder Bakü şehri ve petrolü hakkında tarihi açıdan önemli olan bilgiler paylaşmaktadır.

'Bakü petrol şehridir ve her taraftan petrol kokusu geliyor. Petrol her yere dağılmıştır, her taraf yağla kaplıdır ve denizin üzerini de petrol örtmüştür. Deniz üzerine dağılmış petrolün daha da kalınlaşmaması için onu çoğu zaman yakıyorlar. Bu işi akşamlar yaptıkları için, çok güzel manzara oluşmaktadır. Gemiler ise bu ateşlerin içerisinde korkusuzca geçerek, yollarına devam etmekte. (Hüseynov, 2012; 576)'

İngiliz Ser Persi Sayks ise kendi seyahatnamesinde Bakü'nü bu şekilde tasvir etmektedir:

'İran'ın diğer bölgeleri gibi Bakü etrafında da ağaçlar çok az görünür. Bu şehrin birkaç metre uzaklığında yerleşen petrol kuyuları, Balahani adlı yerde yanan bölgenin manzarası insanı hayrete düşürüyor' (Hüseynov, 2012, 576).

Bakü şehrine ilişkin daha kapsamlı bilgi ise, alman Henrix Brukeş tarafından verilmektedir. Onun notlarına göre,

'Nüfusunun büyük bir kısmının Müslüman olduğu kadim Bakü şehrine, Hristiyan mülteciler geldiği için Müslümanlar zamanla yeni inşa edilmiş mahallelere taşınıyor. Bu binalar Avrupa mimarlığı tarzında inşa edilmiştir ve denizin sahilinde bu gün insanların gezi alanı olan bir park da vardır. Bu şehirde islami dönemden kalan mimari yapılar, eski 'Bala hesar' kasri (Henrix Brukeş Kız Külesi'ni bu şekilde adlandırmaktadır) birkaç cami ve eski evlerden oluşmaktadır. Bu binaların duvarları zamanla karalmış ve eskimiştir. Şehrin

uzaktan görünümünü yarı Avrupari, yarı Asyalıdır. Bir tarafta beyaz, güzel kapı ve penceresi olan mühteşem binalar, diğer tarafta ise üzerinde kara duman çöktüğü için biçimi belirsizleşen binalar vardır... Bakü'de su sorunu var ve suyu tasarruflu kullanıyorlar. Örneğin sokaklarda rüzgarla kalkmış toz-toprağa karşı su yerine, yerlere petrol döküyorlar... Mağazalar, kiraathaneler ve hamamlar İran'daki mimari tarzda inşa edilmiştir... (Hüseynov, 2012, 576)'

Yalnız İslamdan önce Zerdüşt dininin meskeni sayılan Azerbaycan'ını bu dine ait örnekleri de kalmaktadır. Avrupalı seyahatçilerin kendi notlarında sıklıkla karşılaşılan mekan da Zerdüştlük madebidir. Henri Binder Surahan'ındaki Ateşgah'la ilgili detaylı bilgi vermiştir:

'Bakü'de yanan ateş ve geniş çapta yerden çıkan bu madde geçmişte Bakü'nü ateşe tapan Gibrilerin ziyaretgahına çevirmiştir. Bu mabedi de onlar burada (Surahani) inşa etmişler' (Hüseynov, 2012, 576).

Aynı zamanda Balahanı'da petrol kuyularından çıkan petrol birçok kişinin ilgi ile görmek istediği ve gezmek istediği alanlardan birisi idi. Kimliğinden ve milliyetinden bağımsız olarak bu şehire gelen tüm misafirler kesin bir şekilde petrol kuyularının olduğu alanları görmek için ziyaret etmekteydi.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ / BULGULAR

Araştırmada nitel araştırmanın doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir (Wach, Ward 2013). Nitel araştırmada kullanılan birçok yöntemler gibi doküman analizi de anlam çıkarmak, ilgili konuya ilişkin belirli bir anlayışın oluşturulması, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Corbin & Strauss, 2008). Doküman analizine ilişkin farklı yaklaşımlar vardır. Birçok bilim adamı tarafından buna ilişkin olarak geliştirilmiş olan teoriler, belirli anlamda kavramsallaştırmaların bulunduğu görülmektedir. Corbetta (2003) ise dökümanları genellikle iki kategoriye ayırmaktadır. Bunlar kişisel ve kurumsal dokümanlar olmaktadır. Şöyle ki, mektuplar, günlükler, anılar, yaşam öyküleri, fotoğraflar, filmler, videolar kişisel dökümanlara ait edilmektedir. Kurumsal dokümanlara ise, kanunlar, yönetmenlikleri, kimlik kartları, faturalar vb. gibi dokümanlar dahildir. Bu anlamda Bakü şehrine ilişkin yazılmış seyahatnameleri incelendiğinde, seyahatname anlatıların yapısı ve metinlerin niteliğinden dolayı kişisel dökümanlar içerisinde kategorize edilmektedir.

Araştırmanın evreni seyahatnameler oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem boyutunda ise daha çok "Bakü şehrine ilişkin bilgilerin yer aldığı seyahatnameler incelenmiştir. Örneklem boyutunda incelenen seyahatname metinlerinde Bakü'nün kültürel, tarihi, coğrafi konumuna ilişkin bilgiler dahil edilmiştir.

Veri toplama tekniği olarak ise, ilk aşama alana ilişkin aolarak Google Scholar ve Azerbaycan Milli Kütüphanesinin elektronik katalogundan 'Bakü', 'Seyahatname', 'Gezi Notları' kavramları aramaya verilmiş çıkan sonuçlarda daha çok seyahatnamelerdeki Bakü ile ilgili detaylı bilgi paylaşılan kaynaklar ele alınmıştır.

Araştırma kapsamında Bakü'nün tarihi, toplumsal ve kültürel özelliklerine ilişkin veriler incelemek için, El-Mesudi'nin Murûc ez-Zehab ve Ma'âdin el-Cevâhir ("Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri"), Ebu Dulef el-Yenbui'nin selnamesi, El-Mukaddesi'nin Ahsan al-Taqâsîm fî Ma'rifat al-Aqâlîm' ('İklimlerin Öğrenilmesi için Mükemmel Bölge'), Abu Hamid al-Gharnati'nin yazmış olduğu 'Tuḥfat al-Albâb', Yaqut al-Hamawi'nin (1179-1229) *Mucemü'l-Büldân* (Coğrafi sözlük), Abd ar-Rashid al-*Bakuvi*'nin "Kitab Talkhis al-Asar va Ajaib al-Malik al Qahha' (Abidelerin Özeti ve Kudretli Hükümdarların Mucizeleri Hakkında), Venedik seyyahı Giovanni Maria Angiolello'nun, Katerino Zeno'nun, Engelbert Kempfer'in selnamesi, Samuel Gottlieb Gmelin'in '*Reisen durch Russland zur Untersuchung der drei Naturreiche*' (Travels through Russia to Investigate the Three Natural Realms) 'Rusya'dan geçmekle üç tabiat alemini araştırmak için seyahat' adlı eseri, Henry Binder tarafından yazılmış olan '*Kürdistan, Mesopotamiya ve İran* (1887), Ser Karls Eduard Yete ise 'Horasan ve Sistan Seyahatnamesi', General Ser Persi Sayks'ın 'İran'da On Min Mil', Ernest Ursil'in 1882 yılında yazmış olduğu 'Ursil Seyahatnamesi', Lin Torenton tarafından yazılmış olan 'İran'dan Tasvirler', Corc Kerzen'in, Henrix Brukeş'in eserleri incelenmiştir. İncelenen eserlerde Bakü şehri ağırlıklı olarak petrolü ile zengin olan bir şehir gibi gösterilmiş ve rüzgarların çok esdiği, akşamları serin havanın hakim olduğu, genellikle çorak bir toprak olarak ifade edilmektedir. Kronolojik süreçle bakıldığında ise ilk dönemlerde seyahatçilerin notlarında petrolün gelişigüzel bir şekilde etrafa dağıldığı ifadesi söz konusuysa, son dönem seyahatnamelerinde bunun farklı şirketler tarafından çıkarılma sürecinden bahsedilmektedir.

4. SONUÇ

Bakü şehri Doğulu ve Batılı seyyahların, gezginlerin notlarında birçok özelliğinden ötürü her zaman aynı şekilde tasvir edilmiştir. Seyyah ve gezginlerin yazmış olduğu seyahatnameler incelendiği zaman Bakü ile ilgili tanımlamalar veya buradaki özelliklerine ilişkin bilgi verilirken her zaman aynı noktaya vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki, 'Bakü'de beyaz petrol ve başka türlü petroler bulunmaktadır...', 'Petrolle zengin olan bu topraklarda yerin altında volkanik olarak ateş püskürmeleri çıkararak yukarıya ulaşır...', 'Ben orada bir petrol madeni gördüm...', 'Bu kara topraktan mazot, siyah ve beyaz petrol çıkmaktadır...', '...buradan petrol gece-gündüz demeden devamlı akıyor.', 'Şehrin en önemli özelliği burada gece gündüz rüzgarların esmesidir...', 'Buradaki tuz göllerinde tuz üretimi yapılıyor ve başka ülkelere satılıyor', 'Şehrin yakınlarında yaşayış olan bir ada bulunmaktadır. Orada fok balığı yakalanmaktadır', 'Akşam serin hava vardı lakin petrol kokusu bu serin havamı kaplamıştı...', 'Bakü petrol şehridir ve her taraftan petrol kokusu geliyor. Petrol her yere dağılmıştır, her taraf yağla kaplıdır ve denizin üzerini de petrol örtmüştür', 'Nüfusunun büyük bir kısmının Müslüman olduğu kadim Bakü şehrine, Hristiyan mülteciler geldiği için Müslümanlar zamanla yeni inşa edilmiş mahallelere taşınıyor. Bu binalar Avrupa mimarlığı tarzında inşa edilmiştir ve denizin sahilinde bu gün insanların gezi alanı olan bir park da vardır...', 'Bakü'de yanan ateş ve geniş çapta yerden çıkan bu madde geçmişte Bakü'nü ateşe tapan Gibrilerin ziyaretine çevirmiştir. Bu mabedi de onlar burada (Surahani) inşa etmişler' şeklinde tanımlanmaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde Bakü'ye seyahat etmiş seyyahların bu tanımlamalarını sıralı okuduğumuz zaman manzara açık bir şekilde görülmektedir. Gezgin ve seyyahların Bakü'ye gelmekdeki en önemli amaçlarının da bu petrol kuyularının nasıl olduğunu ve şehrin her tarafına yayılmış olan bu petrol kokusunun yaratmış olduğu atmosfere şahitlik etmektir. Bakü'ye ilişkin olarak belirtilen özelliklerden bir diğeri ise rüzgarların çok sert estiğidir.

Araştırmanın örneklem boyutunda ele alınan seyahatnamelerdeki ortak kelimelere baktığımızda devamlı olarak petrolün tekrar edilmesi o dönem için şehrin başkaları tarafından ilgi çekici özelliklerinin en başında geldiğini söylememize esas vermektedir. Bununla birlikte Surahani'da Zertüşt (Ateşe tapanların) ibadet yerlerinin olması ve mabedlerinin inşa edilmesi de bu şehirdeki duramadan yanan ateşle ilgili olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Jacob, C., & Mullen-Hohl, A. (1980). The Greek Traveler's Areas of Knowledge: Myths and Other Discourses in Pausanias' Description of Greece. *Yale French Studies*, (59), 65-85.
- Eroğlu, S., & Direr Akhan, A. A. (2013). Seyahatnameler'de Sinop. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 17(1).
- Radice, B. (Ed.). (2004). *The journey through Wales and the description of Wales*. Penguin UK.
- Hargett, J. M. (1985). Some preliminary remarks on the travel records of the song dynasty (960-1279). *Chinese Literature: Essays, Articles, Reviews (CLEAR)*, 7(1/2), 67-93.
- Jowitt, C. (2016). *Richard Hakluyt and Travel Writing in Early Modern Europe*. CRC Press.
- Parsons, C., & Grant, J. (2007). Green Globe: A global environmental certification programme for travel and tourism. *Quality assurance and certification in ecotourism*, 81-100.
- Ал-Мугадаси. Лучшее из делений для познания климатов. Пер. Н.А Караулова, СМОМПК, вып. 38, Тифлис, 1908.
- İbrahimov K. (2012) 'Orta Əsr Mənbələri Və Avropalı Alım, Coğrafiyaşunas, Dİplomət, Səyyah, Tacırlər Bakı Haqqında' Azərbaycan Dünya Ədəbiyyatında Beynəlxalq Simpoziumun materialları, Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı, Bakı
- Ağalarlı M. (2012) 'Xv Əsrdə Azərbaycanda Olmuş Səyyahların "Səyahətnamələr"ində Şirvan Şəhərləri' Azərbaycan Dünya Ədəbiyyatında Beynəlxalq Simpoziumun materialları, Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı, Bakı
- Hüseynova Z. (2012) 'Avropalıların Səyahətnamələrində Azərbaycan (Qacar dövrü)' Azərbaycan Dünya Ədəbiyyatında Beynəlxalq Simpoziumun materialları, Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı, Bakı
- Wach, E., & Ward, R. (2013). Learning about qualitative document analysis.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). Strategies for qualitative data analysis. *Basics of Qualitative Research. Techniques and procedures for developing grounded theory*, 3(10.4135)
- Corbetta, P. (2003). *Social research: Theory, methods and techniques*. Sage.